

KATRI PRIIKI

Korjauksia ja kiusoitteluja Läsnäolijaan viittaavat *hän, tää ja toi* puhumista ilmaisevien verbien subjekteina

Johdanto

Lukuisat tutkimukset ovat osoittaneet puhutun suomen henkilöviitteisten pronomien vaihtelun olevan kytköksissä sekä keskustelukontekstin sisäisiin seikkoihin että kielenulkoisiin tekijöihin, kuten puhujan ikään (Etelämäki 2006; Lappalainen 2010; Priiki 2011, 2012, 2014a, 2014b, 2015; Seppänen 1998). Viittauksen välineenä käytetty pronomini ohjaa sitä, tulkitaanko viittauksen kohde esimerkiksi keskustelun fyysisen kontekstin tai puhujien yhteisen taustatiedon perusteella (Etelämäki 2006) ja kohdellaanko viittauksen kohteena ja puhetilanteessa läsnä olevaa henkilöä keskustelun osallistujana vai sen ulkopuolisena (Seppänen 1998). Eri pronomineilla tuodaan puheeseen erilaisia sävyjä ja viivahteita (Priiki 2014b; Siitonen 2008). Puhujilla itsellään on myös käsityksiä siitä, mikä pronomini missäkin tilanteessa on kohteliasta tai sopivaa kielenkäyttöä (Priiki arvioitava; Siitonen 2008).

Keskustelun osallistujaan viittaaminen kolmannen persoonan pronominilla on frekvenssiltään harvinainen ilmiö: henkilöön kohdistuvista *se-*, *hän-*, *tää-* ja *toi-*viittauksista vain noin kuusi prosenttia viittaa sellaiseen ihmiseen, joka on keskustelutilanteessa läsnä (Seppänen 1998, 18). Läsnäolijaan viittaamista kolmaspersoonaisilla pronomineilla on aiemmin tutkinut Eeva-Leena Seppänen (1998). Seppäsen käyttämä keskusteluaineisto on kuitenkin verrattain pieni siihen nähden, miten harvoin läsnäolijaan viittaavia kolmaspersoonaisia pronomineja käytetään. Tässä artikkelissa tavoitteeni on täydentää läsnäolijaan viittaavien kolmaspersoonaisien pronomien kuvausta laajemman ja erimurteisen aineiston avulla. Rajaan tarkastelun kohteeksi keskustelun osallistujaan viittaavat, yksikölliset, yksinään nominilausekkeen muodostavat pronominit, jotka toimivat puhumista ilmaisevan verbin subjektina. Kerron aiheen rajauksen taustan ja perustelut seuraavassa luvussa.

Tarkastelun näkökulma on laadullinen ja vuorovaikutussosiolingvistinen. Vuorovaikutussosiolingvistiikan idea on, että alueellisesti tai sosiaalisesti rajatun kielimuodon

tarkasteluun käytetään etnometodologisesta keskusteluanalyysistä ja funktionaalista kieliopista vaikutteita saaneen vuorovaikutuslingvistiikan menetelmiä (Bockgård–Nils-son 2011, 7). Päähuomio on vuorovaikutuksessa, mutta myös puhujien ja puhetilanteen taustatiedot otetaan huomioon. (Näkökulmien yhdistämisestä ks. Lappalainen 2001.) Lähtokohtana on Vilppulan (1989, 395) ja Lappalaisen (2010, 305) ajatus siitä, että pronominit ovat monifunktioisia. En siis pyri esittämään kaikenkattavaa kuvausta siitä, milloin mikäkin pronomineista esiintyy, vaan pureudun keskustelukatkelmia analysoimalla muutamiiin vaihtelua selittäviin tekijöihin. Peilaan keskusteluaineistosta tekemiäni havaintoja kielenkäyttäjien pienimuotoisessa kansanlingvistiksessä lomakekyselyssä tuottamiin luonnehdintoihin pronominiinien käytöstä.

Seuraavassa luvussa esittelen tarkemmin aiheen taustaa, aiempaa tutkimusta sekä tarkasteltavaa aineistoa. Aineiston käsittelyn olen jakanut kahteen lukuun sen mukaan, millaisia käyttökonteksteja aineistossa esiintyvillä kolmaspersoonaisilla läsnäolijaan viittaavilla subjektipronomineilla ja niiden predikaatteina toimivilla puhumista ilmaisevilla verbeillä on. Ensin käsittelen puhujien vakavalla mielellä tekemiä korjauksia ja täydennyksiä, jotka oikaisevat vuorovaikutuksessa ilmennyttä ongelmaa toistamalla aiemmin sanottua. Näissä yhteyksissä tässä aineistossa käytetään *hän*-pronominia. Sen jälkeen esittelen vitsailevia konteksteja, joissa tässä aineistossa esiintyvät pronominit *tää* ja *toi*. Lopuksi kokoaan havainnot ja pohdin niiden merkitystä.

Tausta ja aiheen raja

Läsnäolijaan viittaavista pronomineista on todettu, että pronomini *tämä* viittaa tavallisesti keskustelussa aiemmin äänessä olleeseen henkilöön ja sitä käyttämällä puhuja kohtelee viittauksen kohdetta keskustelun aktiivisena osallistujana. *Tämä* ilmaisee myös keskustelutoiminnan muutosta ja ankkuroi referentin puhetilanteeseen kertomuksen maailman korostamisen sijaan. Läsnä olevaan henkilöön viittaava *tämä* toimii keinona suunnata vuoroja useammalle vastaanottajalle yhtä aikaa. Siten se on kolmaspersoonaisista pronomineista lähimpänä toista persoonaa. (Seppänen 1998, 207.) Pronomini *tu* taas viittaa keskustelun osallistujista sellaiseen, joka on ollut jonkin aikaa hiljaa (Seppänen 1998, 208) ja joka siten on keskustelijoiden huomiopiirin ulkopuolella (Laury 1997, 70–75). *Tuo* liittyy myös tiimiytymistilanteisiin, joissa sen avulla luodaan kontrasti muiden keskustelijoiden ja viittauksen kohteen välille (Seppänen 1998, 79–81). *Se* taas on tyyppillisesti anaforinen pronomini, joka viittauksissa läsnäolijaan korostaa referentin kuulumista kertomuksen maailmaan eikä ohjaa huomiota viittauksen kohteeseen puhetilanteen osallistujana (Seppänen 1998, 133–141). Läsnäolijaan viittaavista kolmaspersoonaisista pronomineista *hän* on Seppäsen (1998) aineistossa harvinaisin (mts. 19), ja havainnot sen käyttötilanteista jäävät hänen tutkimuksessaan hajanaisiksi. *Hän*-pronominiin käyttöä selittävät eläytyminen, tulkinta ja referointi, mutta osa esiintymistä jää vaille selitystä. Referointikäytön – eli puheena olevan henkilön roolia sanotun lausuman alkuperäisenä tuottajana ilmaisevan funktion – myötä *hän*-pronomini on kolmaspersoonaisista

pronomineista lähinnä ensimmäistä persoonaa. (Seppänen 1998, 208–210.) Lea Laitinen (2005) nimittääkin *hän*-pronominia toisen asteen puheaktipronominiksi.

Seppänen (1998) käyttää pronominiin vaihtelun selittämisessä apuna osallistumiskehikon käsitettä. Siinä keskeinen ajatus on, että monenkeskisen keskustelun osallistujilla on monimutkaisempia rooleja kuin vain puhujan ja kuulijan roolit. Esimerkiksi äänessä oleva puhuja ei välttämättä aina välitä omia ajatuksiaan vaan voi toimia pelkän esittäjän roolissa. (Goffman 1981, 129, 133.) Alkujaan Erwing Goffmanin esittelemää käsitettä ovat esimerkiksi kuulijoiden erilaisten roolien osalta kehittäneet edelleen Charles Goodwin ja Marjorie Harness Goodwin (esim. Goodwin–Goodwin 1990).

Tässä artikkelissa pyrin tarkentamaan kuvaa läsnäolijaan kohdistuvista kolmaspersoonaisista pronomini- viittauksista harvafrekventtisten pronominiin *hän*, *tää* ja *toi* osalta. Olen aiemmin todennut, että tarkastelemani satakuntalaisen nykypuhekielen aineiston keskusteluissa puhetilanteen osallistujaan viittaavien pronominiin jakauma on erilainen kuin Seppäsen aineiston pääkaupunkiseudulla asuvien puhujien tuottamassa kielessä: satakuntalaiset käyttävät enemmän *hän*-pronominia ja vähemmän *tää*-pronominia (Priiki 2011, 2012). Tässä artikkelissa aineistonani on noin 24 tuntia äänitettyjä monenkeskisiä keskusteluja lounaisten välimurteiden alueelta Kokemäeltä, Harjavallasta, Huitisista, Säskylästä ja Köyliöstä. Aineisto on kerätty osana Satakuntalaisuus puheessa - tutkimushanketta (hankkeesta ks. esim. Kurki–Siitonen 2014). Puhujina on 33 eri-ikäistä henkilöä, ja äänitetyistä tilanteista osa on luonnollisia arkikeskusteluja, osa taas järjestetty äänitystä varten. Jälkimmäisetkin kuitenkin ovat nimenomaan keskusteluja, eivät haastatteluja. Aineiston heikkoutena on, että käytössä on vain äänitteitä, ei videotallenteita, joten en pysty tässä tutkimuksessa ottamaan kantaa keskustelijoiden eleiden ja katseiden merkitykseen vuorovaikutuksessa (näiden osalta ks. esim. Seppänen 1998, 153–206).

Aineiston muodostavat 316 yksiköllistä, yksinään NP:n muodostavaa pronomini- esiintymää, mikä on selvästi enemmän kuin Seppäsen (1998) tutkimuksessa, jossa tarkasteltavia pronomini-ausekkeita on yksiköt ja monikot yhteenlaskettuina 87 (mts. 16). Etenkin *hän*-pronominiin käyttö on tässä aineistossa runsaampaa kuin Seppäsen aineistossa. Aineiston jakautuminen pronomineittain on esitetty taulukossa 1. Olen rajannut tarkastelun yksikkömuotoihin, koska monikollisina läsnäolijaan viittaavat pronominit ovat vielä yksikkömuotojakin harvafrekvenssisempiä. Lisäksi monikkomuodot ovat hajanaisia sikäli, että kaikki monikkoviittauksen alaan kuuluvat referentit eivät aina ole puhe-tilanteessa läsnä.

Taulukko 1. Läsnäolijaan viittaavien yksiköllisten kolmaspersoonaisien pronominiin määrä aineistossa. Logoforisissa asemassa esiintyvät *hän*- ja *se*-pronominit on erotettu +-merkillä.

pronomini	<i>se</i>	<i>hän</i>	<i>tää</i>	<i>toi</i>	yhteensä
määrä	153 + 1 (50 %)	121 + 9 (40 %)	14 (5 %)	18 (6 %)	306 + 10

Äänitetystä aineistosta tehtävien havaintojen vertailukohtana käytän pienimuotoisen lomakekyselyn vastauksia. Kysely on kerätty osana aiempaa, suppeampaa tutkimusta (Priiki 2011) osin verkossa, osin paperilomakkeilla, ja siinä vastaajina ovat 27 eri-ikäistä satakuntalaista sekä 12 muualla Suomessa asuvaa henkilöä.¹ Hyödynnän tässä tutkimuksessa avoimia vastauksia, joita vastaajat ovat tuottaneet kyselyn kohtiin ”Mitä pronominia käytät, jos puhut paikalla olevasta henkilöstä? Onko sinulle luontevinta sanoa *hän*, *se*, *tuo*, *tua*, *toi* vai *tämä*, *tää*?” ja ”Ovatko jotkut yllä mainituista pronomineista mielestäsi kohteliaampia tai epäkohteliaampi kuin toiset?”

Puhutussa kielessä yksiselitteisin *hän*-pronominin esiintymisympäristö on logoforinen asema eli tilanne, jossa pronomini sijaitsee referoidussa lausumassa ja viittaa johtolauseessa mainittuun puhujaan, kuten lausumassa *Kalle sano että hän tulee*. Logoforisissa asemassa esiintyvät pronominit ovat aineistossa miltei aina *hän*-pronomineja. Niiden määrä näkyy taulukossa 1 muista esiintymistä erotettuna, eikä niitä ole laskettu prosenttilukuihin mukaan. Läsnaolijaan viittaamassa esiintyy vähemmän logoforisia pronomineja kuin puhetilanteesta poissa olevaan henkilöön: poissaolijaan viittaavista *hän*-pronomineista logoforisia on tässä aineistossa noin kolmannes (ks. esim. Priiki 2014b), läsnaolijaan viittaavista vain seitsemän prosenttia.

Aiemmissä tutkimuksissa *hän*-pronominin on todettu liittyvän varsinaisen logoforisen aseman lisäksi myös väljemmin referoinnin piiriin kuuluviin konteksteihin, kuten johtolauseisiin, tajunnan referointiin ja sanotun kuulopuheeksi esittämiseen (Lappalainen 2010, 302). Referointikäytöstä kehittyneisiin funktioihin kuuluu myös *hän*-pronominin käyttö negatiivisissa yhteyksissä ironisen kaiutuksen merkkinä (Priiki 2014a). Tässä käsiteltävässä aineistossa poissa puhetilanteesta olevaan henkilöön viitattaessa *hän*-pronomini kytkeytyy subjektiasemaan ja kognitiivista toimintaa ilmaiseviin predikaattiverbeihin (Priiki 2014b). Pronominit *tää* ja *toi* puolestaan esiintyvät pronomineja *hän* ja *se* harvemmin subjekteina, ja niille tavallisia esiintymisympäristöjä ovat eteenpäin lohkeava konstruktio sekä uuden referentin tuominen keskusteluun pelkällä pronomini viittauksella (Priiki 2015). Osittain samasta aineistosta on alustavia havaintoja, että myös läsnaolijaan viitattaessa *hän*-pronominit esiintyvät tilanteissa, joissa tulkitaan tai tarkennetaan toisen henkilön sanoja, ajatuksia ja tunteita (Priiki 2012). Tältä pohjalta relevantti lähtökohta yksityiskohtaisemmalle tarkastelulle on jaotella läsnaolijaankin viittaavat pronomini esiintymät subjektiaseman ja predikaattiverbin perusteella.

Aineiston ei-logoforisista esiintymistä 220 pronominia eli 72 % toimii lauseessaan subjektina. Näistä 47 (21 %) saa predikaatikseen puhumista ilmaisevan verbin ja 23 (10 %) tunteita tai mielenliikkeitä ilmaisevan verbin. Läsnaolijaan viittaavat pronominit toimivat subjektiasemassa yhtä usein, noin 70 %:ssa tapauksista, kuin poissa puhetilanteesta olevaan henkilöön viittaavat (Priiki 2014b), mutta ne saavat predikaatikseen puhumista ilmaisevan verbin useammin. Läsnaolijaan viittaavien pronominiin predikaattina on siis puhumisverbi 21 %:ssa tapauksista, kun poissa puhetilanteesta olevien viittausten

1 Kysymykset ja lisätietoja vastaajista ks. Priiki 2011, liitteet.

kohdalla vastaava luku on 17 % (Priiki 2014b). Eri pronomininilekseemien esiintyminen aineistossa puhumisverbin subjektina on esitetty taulukossa 2.

Taulukko 2. Läsnaöolijaan viittaavien kolmaspersoonaisen pronominiin esiintyminen puhumista ilmaisevien verbien subjekteina. Logoforisissa asemassa esiintyvät *hän-* ja *se-*pronominit on erotettu +-merkillä.

	<i>hän</i>	<i>se</i>	<i>tää</i>	<i>toi</i>	yht.
puhumisverbin subjektina	24 (28 %)	18 (16 %)	3	2	47 (21 %)
subjektina yleensä	86 + 5	115 + 1	7	12	220 + 6

Verrattuna poissaolijan referointiin, jossa pronomini *hän* samassa aineistossa on osoittautunut muita kolmaspersoonaisia pronomineja harvinaisemmaksi puhumista ilmaisevien verbien subjektina (Priiki 2014b), läsnäolijaan kohdistuvien viittausten kohdalla tilanne on erilainen. Poissaolijaan viittaavista *hän*-pronomineista noin 11 % toimii puhumisverbin subjektina – *se*-pronomineista 18 % ja *toi*-pronomineista peräti 38 % (Priiki 2014b). Taulukosta 2 nähdään, että viitattaessa läsnäolijaan *hän* on kolmaspersoonaisista pronomineista puhumisverbin subjektina yleisin ja että nämä esiintymät muodostavat miltei kolmanneksen (28 %) sen käytöstä läsnäolijaan viittaavana subjekti-asemassa. Toki on muistettava, että tässä tarkasteltava aineisto on pienenhö ja pronomini-esiintymien määrä vaihtelee eri puhujien kesken, joten yksittäisen puhujan idiolektilla voi olla suuri vaikutus. Näin ollen määrällisiä havaintoja voidaan pitää vain suuntaa-antavina.

Poissa puhetilanteesta olevan henkilön referointi on luonteva tapa kuljettaa ja dramatisoida kertomuksia arkikeskustelussa (Günthner 2008; Haakana 2005; Kajanne 1996, 208). Miksi kolmaspersoonaisia, puhumisverbin subjektina olevia viittauksia käytetään melko usein myös silloin, kun viittauksen kohde on paikalla keskustelutilanteessa ja voisi ilmaista asiansa itse? Miksi aineistossa käytetään näissä konteksteissa suhteellisen paljon *hän*-pronominia? Miten sen käyttökontekstit eroavat muiden kolmaspersoonaisen pronominiin esiintymisestä puhumisverbin subjektina?

Korjaukset ja täydennykset

Kristiina Ylikahri (1996) on esittänyt lounaisiin välimurteisiin kuuluvasta Siikaisten murteesta, että *hän*-pronomineja esiintyy usein referaattien johtolauseissa ennakoimassa alkavaa referointia. Johtolauseen pronomini olisi oletettavasti puhumista ilmaisevan verbin subjekti, mutta poissa puhetilanteesta oleviin henkilöihin viitattaessa tässä aineistossa *hän*-pronomini esiintyy ennako-oletusta harvemmin puhumisverbin kanssa (Priiki 2014b). Kun referentti on läsnä, pronominiin jakauma tukee Ylikahrin havaintoja *hän*-pronominiin esiintymispaikasta: yli puolet puhumisverbien kolmaspersoonaisista pronominiin subjekteista – 24 esiintymää 47:stä – on *hän*-pronomineja. Alustavien havaintojen perusteella tällaisten yhdistelmien käyttökonteksteja olisivat läsnäolijan vuoron selvennykset ja täydennykset eli tietynlaiset korjaukset (Priiki 2012).

Korjaukseksi määritellään tilanne, jossa joku keskustelun osallistujista keskeyttää meneillään olevan vuorovaikutuksen kiinnittääkseen huomion johonkin ongelmaan. Yleisimmin korjauksen aloittaa itse se puhuja, jonka vuorossa ongelmallinen kohta on esiintynyt. Kun ongelmallisen vuoron tuottaja ei itse korjaa ongelmaa, korjauksen aloittaja on tällöin tavallisesti vuoron vastaanottaja, joka ilmaisee korjaustarpeen kysymyksellä. Näissäkin tapauksissa korjauksen, siis vastauksen esitettyyn tarkennuskysymykseen, tuottaa yleensä sama puhuja kuin alkujaan korjausta tarvinneen vuoron. (Kitzinger 2013.) Tässä tarkastelen epätyypillisiä korjauksia, joissa korjauksen aloittaja ei ole korjausta vaativan vuoron tuottaja eikä välttämättä sen ensisijainen kohdekaan ja korjaus tehdään toista aiemmin sanottua kolmannessa persoonassa referoiden. Toisen puolesta korjaamista suomenkielisissä arkikeskusteluissa ovat aiemmin tutkineet Markku Haakana ja Salla Kurhila (2009). Korjausta vaativan jakson sanojan itse tuottamaa korjausta on pidetty preferoituna toisen tuottamaan verrattuna (Schegloff–Jefferson–Sacks 1977), mutta Haakanan ja Kurhilan (2009) mukaan toisen korjaaminen on etenkin monenkeskisissä toisilleen hyvin tuttujen henkilöiden välisissä keskusteluissa luultua yleisempää ja se tapahtuu varsin usein ilman pehmentäviä elementtejä. Tässä artikkelissa esitän, että kaakkoissatakuntalaisessa nykypuhekielessä läsnäolijaan viittaavan kolmaspersoonaisen pronominin valinta voi olla yksi hienovarainen keino pehmentää toisen puolesta tehtävää korjausta ja erottaa vakavalla mielellä tehdyt korjaukset kiusoitteiluista.

Esimerkissä 1 viittauksen kohteena on lapsi eli aikaisemman tutkimuksen perusteella tyypillinen *hän*-pronominin referentti (Lappalainen 2010, 290–291; Seppänen 1998, 84–86). Olen todennut, että poissa puhetilanteesta oleviin henkilöihin viittaamista tarkasteltaessa tässä käsiteltävän aineiston puhujat itse asiassa viittaavat lapsiin *hän*-pronominilla harvemmin kuin muunikäisiin referentteihin (Priiki arvioitavana), mutta läsnäolijoihin kohdistuvien viittausten kohdalla tilanne vaikuttaa toisenlaiselta. Vasta puhumaan opettelevat lapset ovat aikuisten kanssa keskustellessaan epäsymmetrisessä asemassa, ja kommunikaation onnistuminen voi vaatia aikuisen apua, kuten esimerkiksi 1.

Äänite, josta esimerkki 1 on peräisin, on tallennettu Karrin² ja tämän perheen kotona sukulaisten vierailun aikana. Sirkku on Karrin 3-vuotias tytär. Seija taas Karrin äiti, ja Pia Sirkun toinen isoäiti eli Karrin anoppi. Veli on Karrin pikkuveli, äänittäjä Karrin sisko ja Tero äänittäjän puoliso. Sirkku leikkii lattialla Barbie-nukeilla ja muovieläimillä ja pyytää aikuisilta ideoita, minne hän voisi laittaa leikkissä mukana olevan hevosfiguurin nukkumaan. Karri luulee kuitenkin puheen olevan Barbie-nukesta, mistä seuraa väärinkäsitys, jonka Seija korjaa *hän*-pronominia ja puhumisverbiä käyttäen.

(1) Missä hevonen voisi nukkua (Sapu-188)

o1 Karri:	[siittä sai ja lihapiirakkaa [siittä
-> Sirkku:	[missä(hän) [hevonen
o3 Karri:	sai ja semmosia kaikkia] (meinaa)

2 Puhujista käytetään pseudonyymejä ja myös esimerkeissä esiintyvät yksityishenkilöiden nimet ja muut tunnistamisen mahdollistavat tiedot on muutettu.

- 04 Sirkku: voisi nukkua.]
 05 Seija: hm
 06 Karri: (ja) pitsaa sai,
 07 Sirkku: missä [hevonen voisi [nuk-
 08 Tero: [p- [pitäskö tehäv
 09 vaatteista semmonen (0.3) keko missä se
 10 voi nukkua.
 11 Seija: toi (.) shei[mi.
 12 Pia: [Pes`ä.
 13 (0.3)
 14 Seija: seimi ih h t(h)aikk(h)a n(h)in n(h)im
 15 misä [se o.
 16 Pia: [pesä.
 17 (.)
 18 Seija: talli.
 19 (0.6)
 20 Seija: ni t-
 21 (0.4)
 22 Karri: ↓ t(h)al[l(i)
 23 Seija: [mh he [heh
 24 Veli: [öh höh t(h)al[li
 25 Karri: [talli o
 26 hevosta var[te.
 27 Veli: [.hh
 -> Seija: nin [ku (h-) hevosesta] hän [nyp puhhuuki.
 29 Pia: [ni hevose(l)la o]
 30 Karri: [jaa ni hevò-
 31 [mää aatteli että t(h)ollep parpi-
 32 Seija: [h h hhhh
 34 Veli: [p(h)arpi mennee t(h)al[lii
 35 Seija: [hh h [nih h h
 36 Karri: [↓ (<p(h)arpi>)
 37 Veli: (K(h)arri ajatt(h)eli)
 38 Karri: ↓ <talli>
 39 Pia: hh [öh
 -> Seija: [e:iku se
 41 Pia: h h
 42 (.)
 -> Seija: [ku hän hän sano et se menis
 44 Pia: [h h h

Katkelman alussa Karri jatkaa vielä edellä käytyä keskustelua kylän lopetetun kaupan monipuolisista palveluista. Karrin puheen kanssa päällekkäisellä vuorolla Sirkku kysyy *missähän hevonen voisi nukkua* (r. 2, 4 ja 7). Tero ehdottaa, että lattialla lojuvista nuken vaatteista voisi tehdä hevoselle nukkumapaikan (r. 8–10). Sitten Seija ja Pia etsivät hevosen

nukkumapaikalle nimitystä: ehdotetaan seimeä, pesää ja tallia. Karri tarttuu *talli*-sanaan, alkaa Veli säestämänä nauraa ja esittää korjauksen *talli o hevosta varte* – implikoiden siis, että talli ei ole nukkea varten. Karrin korjaus ei ole relevantti, sillä edellä ei ole väitetty nuken nukkuvan tallissa. Seija tarkentaa edellä sanottua viitaten Sirkkuun *hän*-pronominilla ja puhumisverbillä rivillä 28 *nin ku hevosesta hän nyp puhhuuki*. Lausuma alkaa partikkelilla *nin* (ks. Sorjonen 2001), jolla Seija myöntää Karrin ilmaisevan faktan *talli o hevosta varte* sinänsä pitävän paikkansa. Seijan korjaus ei siis kohdistu lausuman sisältöön vaan sen relevanssiin ja sen implikoimaan käsitykseen, jota Veli nauraen kaituttaa rivillä 34: *p(h)arpi mennee t(h)allii*.

Rivillä 40 Seija aloittaa lausumansa sanoilla *eiku se* käyttäen tyypillistä korjauksen *eiku*-partikkelia (ks. Haakana–Visapää 2014). Koska Veli on edellä muotoillut väärinkäsityksen eksplisiittisesti sanoiksi, Seija pystyy nyt *eiku*-partikkelilla kieltämään sen: talliin ei mene *parpi*, vaan kyse on koko ajan ollut hevosesta. Lausuman jäädessä kesken pronominin referentti on epäselvä – se voi viitata Sirkkuun, jolloin rivillä 43 esiintyvä *hän*-viittaus on itsekorjaus. Partikkeleilla *nin ku* ja *ku* alkavat lausumat toimivat perusteluna *talli*-sanan relevanttiudelle (*kun*-sanan käytöstä Herlin 1998). Se, että väärinymmärrystä korjaa tässä keskustelussa nimenomaan Seija, voi liittyä siihen, että hänellä Karrin äitinä ja Sirkun isoäitinä on läheinen suhde kumpaankin (läheisten välisistä korjauksista ks. Haakana–Kuruhila 2009) ja että keskustelu on sikäli epäsymmetrinen, että Sirkku on lapsi ja muut aikuisia (korjauksista lasten ja aikuisten välisissä keskusteluissa esim. Schegloff–Jefferson–Sacks 1977).

Myös esimerkin 2 tilanteessa vuorovaikutuksen ongelmaa korjataan läsnäolijaan viittaavaa *hän*-pronominia ja puhumisverbiä käyttäen, mutta viittauksen kohteena on nyt puhujan kanssa samanikäinen, tämän läheinen ystävä. Äänite on tallennettu noin 80-vuotiaan Marjan kotona, jossa kyläilemässä ovat Marjan tytär Anna-Liisa, Anna-Liisan ystävä Seija sekä Seijan tytär, parikymppinen suomen kielen opiskelija, joka äänittää keskustelun. Keskustelussa aiheena ovat Seijan ihmissuhteet: Seija on mennyt uudelleen naimisiin, vaikka hänen äitinsä on ollut ajatusta vastaan. Rivillä 13 Seija kertoo äitinsä kommentoineen avioliittoa sanoin *ek sää ikinä usko*.

(2) Ek sää ikinä usko (Sapu-187)

- 01 Anna-Liisa: mitä: se mahtaa ↑ [ajatelt tein äiti ku
 02 Marja: [h h h h .hh .hh .hh
 03 Seija: [ei ni-
 04 Anna-Liisa: [(--).
 05 Marja: [(mitä<) viäläk s(e) äiti [el-
 06 Seija: [no sii-
 07 [sanos sitä.]
 08 Marja: [viäläk se äiti] ellää.
 09 (.)
 10 Seija: eillä se viä.
 11 (.)

- 12 Marja: jaaha.
 -> Seija: sanohan se mulles sano että ek sää ikinä usko,
 14 Anna-Liisa: äh hä
 15 N: ha ha ha ha h h
 16 Seija: h h h h h h
 17 Anna-Liisa: [h h h [h h
 18 Marja: [ha [sanoks hä, h h
 19 Seija: nih nih h h h. [nih h h h n(h)iin s(h)e
 20 Marja: [sää kysyt nys sit vissiin siltä
 21 äitiltä viäl sitt=et [sää kehtaak ↑ kysyä,
 22 Anna-Liisa: [h h
 23 mitä kysyä,
 24 Marja: kysyä (e)ttä (.) Marj(a) kysy ny että mitä se
 25 äiti sanoo nyk [kun ne' .hh
 26 (): [.nhh
 -> Anna-Liisa niim mut hä:n sano et se sano että ekkö sää (.)
 28 ikinä usko'.
 29 Marja: jaaha.
 30 (o.3)
 31 Seija: joo [juu se sano se sano s- mulles sillon
 32 Marja: [hhh h h h (.) he he he he
 33 Seija: sillai

Voi olla, että Marja ei kuule Seijan kommenttia tai ei pidä sitä riittävänä vastauksena Anna-Liisan katkelman alussa esittämään pohdiskelemaan kysymykseen *mitä se mahtaa ajatel tein äiti*. Ensinnäkin 18 Marjan nauruinen vuoro *sanoks hä* voi olla retoriseksi tarkoitettu tarkistuskysymys, jollaiseksi Seija sen tulkitsee vastaten siihen naurunsekaisella *nih nih niin se* -lausumalla (*nii*-partikkelista ks. Sorjonen 2001; VISK § 1046). Vaihtoehtoisesti Marjan vuorossa voi kyseessä olla todellisen kysymyksen aloitus, mikäli Marja ei ole kuullut Seijan vuoroa (r. 13) kunnolla. Joko selvittääkseen epäselväksi jääneen asian tai jatkaakseen keskustelua aiheesta muuten vain Marja esittää, että Seija voisi kysyä äidiltään suoraan, mitä tämä Seijan avioliitosta ajattelee (r. 20–21 ja 24–25). Anna-Liisan mielestä Seijan äidin aivoituksia on kuitenkin jo käsitelty riittävästi, joten hän referoi Seijaa suunnaten selvennyksen Marjalle: *niim mut hän sano et se sano että ekkö sää ikinä usko*. Marja ottaa sen vastaan *jaaha*-vuorolla eli uutisena, mutta partikkelivalinta voi implikoida, että hän ei ole täysin samaa mieltä saadun vastauksen tyhjentyvyydestä (*jaaha*-partikkelista ks. VISK § 1050). Tässäkin tapauksessa se, että korjaus tehdään kolmannen persoonan pronominia käyttäen, liittyy keskustelijoiden suhteisiin toisiinsa: Anna-Liisa voi Marjan tyttärenä ja tälle läheisempänä henkilönä puuttua vuorovaikutuksen kulkuun helpommin kuin Marjalle vieraampi Seija.

Edellä esitettyjen vuorovaikutuksen ongelmaa korjaavien vuorojen lisäksi *hän*-pronominia ja puhumisverbiä käytetään myös neutraaleissa referointivuoroissa, joissa muistutetaan jostakin toisen puhujan keskustelussa jo aiemmin sanomasta asiasta. Tämäkin voidaan tavallaan nähdä vuorovaikutuksen korjaamisena, sillä muistutuksella puhuja

Seuraavaksi esittelen edellä käsiteltyjen katkelmien vertailukohdaksi *se*-pronominia ja puhumisverbiä käyttäen tehdyn korjauksen (esimerkki 4). Sitten näytän esimerkin siitä, että *hän*-pronominia käytetään aineistossa pehmentämään myös muunlaista läsnäolijaan kohdistuvaa, mahdollisesti preferoimattomaksi koettavaa toimintaa (esimerkki 5).

Jo edellä esimerkissä 3 esiintyneen vanhan pariskunnan Ilpon ja Kertun keskusteluissa (Sapu-222, -223 ja -224) Kertulla on tapana täydentää ja selvittää Ilpon sanomisia verrattain usein, ja hän tekee tämän viitaten puolisoonsa yleensä *hän*-pronomiinilla (14 kertaa 17:stä). Eri puhujat käyttävät aineistossa läsnäolijaan viittaavia osallistumiskehikkoa muokkaavia *hän*-pronomineja hyvin eri määriä. Myös Seppäsen (1998, 86–87) aineistossa yksi *hän*-pronominin esiintymä voi selittyä sillä, että puhujan idiolektissa neutraali tapa viitata läsnä olevaan keskustelun osallistujaan on *hän*-pronomini. *Hän*-valtaisessa idiolektissa muut pronominivaihtoehdot näyttäytyvät tunnusmerkkinä, kuten Kertun käyttämä *se*-pronomini esimerkissä 4, joka on äänityksen aikana tehtävän murrejäljittelytestin yhteydestä. Parin on tarkoitus lukea paperille kirjoitettu vuoropuhelu³ ja muuttaa se omalle murteelleen. Katkelman aloittava äänittäjän kommentti koskee äänitystilanteen säätä.

(4) Nyt se pist iha omians (Sapu-224)

- 01 N: voihan rähmän rähmä. (.) [(tuallanen sade).
 02 Ilpo: [mää meinasin syär vähäm
 03 perunoit ja sillii.
 04 Kerttu: h h h h h h h
 05 N: (mh hh [hh]
 -> Kerttu: nyt s(h)e p(h)ist iha om(h)ians.
 07 Ilpo: mh h
 08 Kerttu pisti ihan=omia (joukkoon). e:h. (4.5) men nyh.
 09 [ny-
 10 Ilpo: [men ny ettes myhästy.

Ilpo muuttaa tehtävässä annettua tekstiä murteen ohella myös sisällön puolesta (*mää meinasin syär vähäm perunoit ja sillii*), mitä Kerttu kommentoi nauraen ja viitaten Ilpoon *se*-pronomiinilla (r. 6). *Se*- ja *hän*-pronomien erona Kertun idiolektissa vaikuttaa läsnäolijaan viitattaessa olevan *se*, että *hän*-pronomiinilla Kerttu kohtelee Ilpoa keskustelun osallistujana ja läsnäolijana, *se*-pronomiinilla taas asettaa tämän tarkkailun kohteeksi ja osallistumiskehikon ulkopuolelle. Murrejäljittelytehtävä on institutionaalisempi tilanne kuin sitä ennen äänitetty keskustelu, mikä korostaa äänittäjän roolia tehtävän antajana ja Ilpon ja Kertun rooleja annetun tehtävän suorittajina. Tainion (2000) mukaan murrehaastatteluilissa pariskunnat käyvät neuvottelua puhetilanteen normeista ja käyttävät haastattelijaa näiden normien lähteenä. Kertun *se*-pronominin käyttö voi siis liittyä siihen, että Kerttu tiimiyyty Ilpon sijaan äänittäjän kanssa etsien tältä tukea käsitykselleen siitä, miten tehtävä suoritetaan oikein.

3 Tehtävässä on meneillään kohta, jossa paperissa lukevat repliikit ovat: ”Mitä! Ja vieläkö sinä meinasit syödä jotain ruokaakin”, ”En”, ”Mene nyt ettes myöhästy”.

Toisen puheen korjaamista on perinteisesti pidetty preferoimattomana toimintana, joka vaatii pehmennyksiä (Schegloff–Jefferson–Sacks 1977), joskin viimeisin tutkimus suomenkielisestä arkikeskusteluaineistosta (Haakana–Kuruhila 2009) kiistää käsityksen. Preferoimattoman vuoron pehmentäminen on todettu *hän*-pronominin yhdeksi mahdolliseksi käyttötavaksi (Lappalainen 2010, 293; Priiki 2011, 81). Sitä voidaankin käyttää edellä esitetyn kaltaisissa korjauksissa sen takia, että muut pronominvaihtoehdot koetaan ongelmallisiksi. Satakuntalaisten kielenkäyttäjien käsityksiä pronomineista kartoittavassa kyselyssä moni pitää etenkin läsnäolijaan viittaamista pronomineilla *toi* ja *se* epäkohteliaana. Aineiston puhumisverbin subjektina esiintyvistäkin *hän*-pronomineista löytyy tapaus, jossa *hän*-pronominin käytön syynä voi olla se, että muita kolmaspersoonaisia pronomineja, etenkin pronominia *toi*, käyttämällä preferoimatonta puhetoimintaa sisältävä vuoro olisi suorastaan töykeä. Tällöin puhujat voivat pyrkiä tietoisesti suosimaan kohteliaammaksi kokemaansa *hän*-pronominia.

Esimerkki 5 on samojen puhujien keskustelusta kuin esimerkki 2. Anna-Liisa kritisoi äitinsä tapaa käyttää naiseen viittaamassa substantiivina *ämmä*, jolla tämä on edellä käydyssä keskustelussa viitanut tuttavaansa.

(5) Sää puhut vallon ämmistä (Sapu-164)

- 01 Anna-Liisa: mä en tiä mahtaaks toi olla Kokemäem murret äiti
 02 puhuu vallon=aina ämmä,
 03 Marja: m(i)täh
 04 (.)
 05 Anna-Liisa: ku sää puhut VAllan ÄMMIstä aina: (.) niŋGu <naisesta>
 -> se:: on ian̄kaikem puhunuj ja mä oon aina siit k(h)auheev
 07 v(h)ihanen̄ ko
 08 Seija: nii,
 09 Anna-Liisa: kuulostaa niir rumalta kum puhuu ämmä mut mahtaak se
 10 kans ollaj jottaim murretta.
 11 Marja: joo.
 12 Seija: [nii
 13 N: [ky:l
 -> Anna-Liisa: [et se kuulus (se on sitä) aina puhunu]
 15 Marja: [kyä Annliisa on <kiukkuine>] ettei sillai
 16 saas sannoo [ämmä.
 -> Anna-Liisa: [hän sannoo vallon ämmä.
 18 Seija: [se voi olla.]
 19 N: [ei se kai va-] vanhastaan os [sillai mikkää ollu
 20 Anna-Liisa: [juu.
 21 N: ihmeellinen sillai haukkumasana

Esimerkissä 5 näkyy kiinnostavalla tavalla läsnäolijaan kohdistuvien viittausten kirjo: ensin rivillä 1 Anna-Liisa viittaa äitiinsä substantiivilla *äiti*, sitten toisessa persoonassa *sää puhut* (r. 5), *se*-pronominilla (r. 6 ja 14) ja lopulta rivillä 17 *hän*-pronominilla. Myös nollapersoonalla rivillä 9 viitanee lähinnä Marjaan, joskin viittaus kattaa myös muut

mahdolliset *ämmä*-sanan käyttäjät. *Se*-viittaukset sijoittuvat perfektimuotoisiin lausumiin, jotka kuvaavat *ämmä*-sanan käyttöä yleisempänä Marjan tapana: *se on iankaikem puhunut ja se on sitä aina puhunut*. Perfekti yhdistää Marjan aiemmat sanavalinnat meneillään olevaan keskusteluun, juuri katkelmaa 5 ennen äänitteessä kerrotun tarinan *ämmä*-sanaan (perfektiin käytöstä keskustelussa esim. Seppänen 1997). Sekä toisen persoonan viittaus että *hän*-viittaus puolestaan ovat preesensmuotoisissa lausumissa *sää puhut vallan ämmä* ja *hän sanoo vallan ämmä*, joissa referenttiin viitataan nykyhetkeä korostaen. Seija myötäilee Anna-Liisan vuoroja *nii*-partikkeleilla (r. 8 ja 12), kun taas Marja vain kuittaa moitteen kuulluksi *joo*-vuorolla (r. 11) (*joo*- ja *nii*-partikkeleista ks. Sorjonen 2001).

Jos esimerkin 5 kaltaisessa toisen keskustelijan toimintaa kritisovassa kontekstissa esiintyisi pronomini *toi*, se korostaisi vastakkainasettelua *ämmä*-sanon käyttäjän ja muiden keskustelijoiden välillä. Se, että Anna-Liisa ei katkelmassa käytä pronominia *toi* ja vaihtaa ensin käyttämänsä *se*-viittauksen pronominiksi *hän*, voi osoittaa sitä, että hän haluaa välttää niin kutsuttua tiimiytymistä eli yhden keskustelijan erimielisyyden korostamista (ks. Seppänen 1998, 79–81). Katkelmassa keskustelijat pääsevätkin yhteisymmärrykseen: *ämmä*-sana kuuluu Marjan murteeseen.

Yhteistä kaikissa edellä esitetyissä läsnäolijaan viittaavissa *hän*-tapauksissa on, että referentti on keskeinen osallistuja meneillään olevassa keskustelussa. Kuten Seppänen (1998, 90–92) toteaa, läsnäolijaan viittaava *hän* on osallistajuuden indeksi, toisin kuin pronomini *se*, joka läsnäolijaankin viittaavana sijoittaa referentin kertomuksen maailmaan tai tarkkailun kohteeksi. Läsnäolijaan viittaavana *hän*-pronominia esiintyy verrattain usein myös referoinnin johtolauseessa, mutta selvästi logoforisissa asemissa olevia pronomineja esiintyy hyvin vähän viittauksissa läsnäolijaan. Läsnäolijaan viittaavat keskustelukumppanin referoinnit *hän*-pronominia käyttäen korjaavat ja tarkentavat vuorovaikutuksen ongelmia tai käsiteltäviä asioita, ja *hän*-pronominia käyttämällä puhuja asettuu toisen keskustelijan asemaan ikään kuin puhumaan tämän suulla. *Hän*-pronominia ja puhumisverbiä käyttäen korjauksia voi tuottaa toisen puhujan puolesta sellainen keskustelija, jolla tilanteessa on paras mahdollisuus puuttua ongelmalliseen vuoroon – esimerkiksi aikuinen korjaa lapsen puolesta toisen aikuisen puhetta (katkelma 1) ja korjausta vaativan vuoron tuottaneelle läheisempi henkilö korjaa sitä vieraamman puolesta (katkelma 2).

Vitsailu ja osallistujarooleilla leikittely

Satakuntalaisessa keskusteluaineistossa pronomini *tää* on läsnäolijaan viittaamassa suhteellisesti harvinaisempi kuin Seppänen eteläsuomalaisien puhujien aineistossa. Tässä tarkasteltavissa keskusteluissa puhumisverbin subjektina esiintyy vain kolme läsnä olevaan henkilöön viittaavaa *tää*-pronominia. Nämä esiintymät viittaavat siihen, että pronomini *tää* voisi satakuntalaisten puhujien kielessä esiintyä joissakin sellaisissa konteksteissa, joissa asetutaan osallistumiskehikossa toisen keskustelijan asemaan, mutta *hän*-pronominin käyttö ei ole mahdollista tai ainakaan tavallista. Läsnäolijaan viittaava *tää* esiintyy esimerkiksi puheaktiverbinä käytetyn *olla*-verbin subjektina (ks. esimerkit 6 ja 8 jäljempänä;

olla-verbin johtolausekäytöstä VISK § 1487). Tämä on konteksti, jossa *hän* ei aineistossa esiinny läsnä- eikä poissaolijaan viittaavana ja johon se ei kielitajuni perusteella sovi. Tavalliselta tämän aineiston perusteella vaikuttaa myös läsnäolijaan viittaavan *tää*-pronominin ja puhumisverbin yhdistelmässä leikillinen ja vitsaileva konteksti, joka myös on sellainen ympäristö, jossa *hän* ei tässä aineistossa esiinny.

Leikillisen ja vakavan määrittely ei ole ongelmatonta. Kielen tasolla huumoria tutkitessa huumorin sävyttämiä jaksoja pidetään merkittyinä. Puhujan on siis ilmaistava siirtymää ei-vakavaan moodiin jotenkin, mikäli tahtoo vuorovaikutuksen sujuvan. Tyypillisiä ei-vakavuuden merkitsimiä ovat äänen muuntaminen ja nauru, joskin kummallakin on keskustelussa myös muita mahdollisia tehtäviä. Myös vakavan keskustelun normiston rikkominen esimerkiksi käyttämällä ilmausta, joka ilman ironista tulkintaa olisi töykeä, voi toimia vihjeenä siirtymästä ei-vakavaan puheeseen. (Haakana 1996.) Nähdäkseni osallistumiskehikkoa säätelevillä läsnäolijaan viittaavilla kolmaspersoonaisilla pronomineilla voidaan sulkea vastaanottaja ”leikisti” keskustelun ulkopuolelle käyttämällä pronomineja *toi* ja *se* ja siten ilmaista leikillistä tyyliä. Pronomini *hän* taas vaikuttaa aineistossa leimallisesti vakavan puheen pronominilta, jolloin ei-vakavissa yhteyksissä – kun läsnäolijaa kohdellaan keskustelun osallistujana – satakuntalaiset käyttävät ennemmin pronominia *tää*.

Äänitteessä, josta esimerkki 6 on, keskustelevat parikymppiset ystävykset Sanna, Piia ja Martta sekä heille vieraampi, samanikäinen äänittäjä (tutun tuttu). Äänitteen tässä kohdassa Martta käy puhelinkeskustelua, joten hänen vuoronsa on poistettu litteraatista. Äänitys on tehty Sannan kotona, ja keskustelun aiheena on Sannan löytämä kissa, joka päättyi hänen lemmikikseen.

(6) Sit tää on et häh hää (Sapu-167)

- 01 Sanna: eli hyvä^s lykys se on niin^{ku} olluk ki- kesäkissa.
 02 N: nii.
 03 Sanna: et k-
 04 Tiia: kuitenkin lehdes olluj jota[in] kauheit
 05 Sanna: [kh kh
 06 Tiia: ilmo^{tuk}sii [(et) @ ↑ kis[samme kadon]nut@ sit
 07 N: [hh
 08 Sanna: [no ei siit]
 -> Tiia: sit tää >on et< (.) @häh hää@
 10 Sanna: hh (.) ku ei siit olluj ja me (.) niin^{ku} (.)
 11 soiteltiij ja kyseltii et on^{ks} niin^{ku} tullum
 12 mitä (.) mut eij=o- ei siit (ollum)
 13 missään ni (.) mt (.) ei se sit se oli
 14 joku jättänys sit (.) niitt=onn=yllättäväm
 15 paljo syksyl noit
 16 N: joo.
 17 Tiia: nii(mpä)
 18 Sanna: ihmisset=on nii (.) sairait

Riviltä 4 alkaen Tiia, jolle tarina Sannan kissasta on ennestään tuttu, osallistuu keskusteluun ehdottaen leikkisästi, että ehkä Sanna ei halunnutkaan löytää kissan alkuperäistä omistajaa vaan omi sen itselleen ilmoituksista huolimatta. Hän eläytyy vaihtoehdoisen tarinan juonikkaan päähenkilön eli Sannan asemaan ja imitoi tämän ilkeää naurua ääntään muuttaen *sit tää on et @häh hää@*. Tiian kommentti voidaan nähdä kiusoittelevana tai niin kutsuttuna häiriköintinä (ks. Haakana 1996, 164–65), ja hän ehkä protestoi sillä Sannan tapaa kertoa tarinaa liian vakavasti ja perusteellisesti. Kiusoittelevaa käytetäänkin usein sosiaalisen kontrollin välineenä (Drew 1987).

Haakana osoittaa artikkelissaan (1996), että siirtymä vakavan ja ei-vakavan keskustelun välillä tapahtuu keskustelijoiden yhteisenä neuvotteluna eivätkä kategoriat aina ole selvärajaisia. Esimerkissä 6 Sanna ei lähde mukaan Tiian ehdottamaan ei-vakavaan keskusteluun, mutta hän osoittaa ymmärtäneensä Tiian kiusoittelevan huumoriksi naurahduksella (r. 10). Sanna jatkaa tarinaa vakavassa moodissa perustelemalla Tiian kertoman vääräksi (*ku ei siit ollu*, r. 10) (*kun*-perusteluista esim. Herlin 1998, 132–145; VISK § 1035). Vakavassa moodissa jatkaminen on aiempien havaintojen perusteella tavallinen reaktio kiusoittelevaan (Drew 1987).

Myös esimerkissä 7 *tää*-viittaus esiintyy leikkisessä, läsnäolijaan kohdistuvan huomautuksen yhteydessä. Äänitteessä keskustelevat Maire, tämän tati Enni, Mairin tytär Sonja sekä äänittäjä, joka tuntee muut keskustelijat Mairin toisen tyttären kautta mutta ei kovin hyvin. Katkelma on äänitteen loppupuolelta kohdasta, jossa täytetään tutkimusta varten tarvittavia lupalomakkeita ja äänittäjä etsii oikeaa paperia. Teini-ikäinen Sonja ei ole juuri osallistunut keskusteluun, mitä hänen äitinsä kommentoi katkelmassa.

(7) Tämä nyt ei paljo puhunu (Sapu-211)

- 01 N: piti ollat täällä yks semmone erilainel lappu ku sit-
 02 (.) ku joss=o ala(ikänen ni sit täytyy ollas semmone (.)
 03 huoltajan suostumus lappu et [ku sääki oot ny muutamal
 04 Maire: [noo ei tä-
 05 N: lauseen sanonun [ni
 -> Maire: [<tämä:> nyt >ej=o paljo< puhunu.
 07 N: [niim mää en nyt tiä tarviiko sitä, (.) sitä välttämättä
 08 Maire: [h h h h
 09 N: sitte [täyttää,
 10 Sonja: [kyl se täytyy täyttää.
 11 (.)
 12 Maire: ni siinäki on nää erilaisii. Riina puhuu pulputtaa ku
 -> [papuupata mut tämä ei.
 14 Enni: [mh h
 15 Maire: tai välil se saa semmosii [puherripulei [mut (.)ei noi-
 16 N: [hh h
 17 Enni: [niij ja niin
 18 hiljaa ku mun=oŋ korvis vikkaa.

Maire viittaa katkelmassa tyttärensä Sonjaan kahdesti *tämä*-pronominilla ja kerran monikollisella pronomiinilla *nää* (r. 12), jonka viittausala sisältää Sonjan lisäksi tämän siskon Riinan. Ensimmäisen *tämä*-viittauksen esiintymä on rivillä 6, ja Maire merkitsee kommenttinsa *tämä nyt eij=o paljo puhunu* ei-vakavaksi nauramalla sen jälkeen. Ilman naurua kommentti voitaisiin tulkita moitteeksi. Esimerkin 6 tapaan tässäkin kiusoittelun kohde pysyy vakavassa moodissa: Sonja ei naura vaan toteaa rivillä 10 *kyl se täytyy täyttää*.

Pronominivalinta säätelee osallistumiskehikkoa juuri Seppäsen (1998, 171–180) kuvailemalla tavalla: Äänittäjä on edellä osoittanut vuoronsa Sonjalle (r. 3 ja 5, *ku sääki oot ny muutamal lauseen sanonu*). Mairen vuoro taas ottaa sekä äänittäjän että Sonjan huomioon vuoron vastaanottajina. Myös toinen Mairen *tämä*-viittaus Sonjaan rivillä 13 kohtelee Sonjaa keskustelun osallistujana. *Se*-pronominia ei siinä olisi mahdollista käyttää, sillä se tulkittaisiin helposti anaforisiksi eli viittaavaksi edellä mainittuun Riinaan. Pronomini *toi* voisi mielestäni olla lausumassa mahdollinen, mutta silloin kontrasti Sonjan ja Riina-siskon välillä korostuisi, ja ilman ironista leikittelyä tällainen kontrastointi voitaisiin kokea epäkohteliaaksi moitteeksi. Pronomini *hän* taas siirtäisi puhujan osallistumiskehikossa referentin asemaan, mikä ei tässä yhteydessä nähdäkseni sovi kontekstiin, kun kyse on referentin toiminnan tarkkailusta.

Pronomini *tää* vaikuttaa aineiston perusteella melko neutraalilta sen suhteen, että se voi läsnäolijaan viittaavana esiintyä sekä vakavassa että ei-vakavassa puheessa. Sen sijaan läsnäolijaan viittaavan pronominin *toi* ominaispiirre aineistossa vaikuttaa olevan esiintyminen ei-vakavassa, kiusoittelunomaisessa yhteydessä erityisesti nuorten kielessä viittauksissa samanikäiseen, läheiseen henkilöön. Kiusoittelut, kuten toisen puhujan korjauksetkin, ovat aiemman tutkimuksen perusteella tavallisia nimenomaan toisilleen hyvin tuttujen välisissä keskusteluissa (Haakana–Kurahila 2009). Esimerkit 6 ja 7 edellä osoittavat, että satakuntalaisaineistossa kiusoitteluja esiintyy myös silloin, kun keskustelussa on mukana vieras äänittäjä ja tilanne on arkikeskustelua institutionaalisempi (lomakkeiden täyttö esimerkissä 7), mutta tällöinkin kiusoittelija ja kiusoittelun kohde ovat toisilleen läheisiä ja kolmaspersoonaisen viittauksen pronomiinina on *tää*.

Äänitteissä, joissa esiintyy läsnäolijaan viittaavia *toi*-pronomineja, kaikki keskustelijat ovat hyvin tuttuja keskenään ja suhtautuvat rennosti äänitystilanteeseen. Nuorten puheessa läsnäolijaan viittaavan *toi*-pronominin esiintymiskonteksti kontrastoituu *hän*-pronominin käyttöyhteyksiin. Sitä nuoret nimittäin käyttävät viittaamaan läheiseen läsnäolijaan lähinnä silloin, kun keskustelussa on mukana sellainen äänittäjä, joka ei ole muille puhujille kovin tuttu (Priiki 2011, 71–72).

Keskusteluaineistoa tukevassa lomakekyselyaineistossa esiintyvät kielenkäyttäjien käsitykset osoittavat, että puhujat ovat hyvin perillä siitä, että henkilöviitteiset kolmaspersoonaiset pronominit eroavat toisistaan kohteliaisuuden suhteen, kun viitataan puhetilanteessa läsnä oleviin henkilöihin. Kohteliaana pronomiinina mainitaan yleisimmin *hän*, mutta myös pronomini *tää/tämä* saa mainintoja. Epäkohteliaiksi pronomineiksi vastaajat mainitsevat yleisimmin pronominin *toi* mutta myös *se*-pronominin. Esimerkiksi eräs satakuntalainen parikymppinen vastaaja kertoo käyttävänsä pronominia ”*hän* silloin kun

pitää miettiä millaisen kuvan antaa; *toi, se* vain kavereista”. Myös pronominin *toi* mahdollinen käyttö huumorimielessä on huomattu muutamissa vastauksissa. Eräs vastaaja kuvaa pronominin käyttöään seuraavasti: ”Vieressä istuvasta *tää*, tällöin *toi* olisi huumorisävytteinen.”

Äänite, josta esimerkkitarkastelma 8 on, on tallennettu parikymppisen pariskunnan Karrin ja Veeran kotona, jossa ovat kylässä Karrin ystävät Heino ja Mika sekä Karrin sisko, joka äänittää keskustelun. Ennen tarkastelmaa nuoret miehet ovat muistelleet kaikkia seudun ikimuistoisia ja erikoisiakin kyläkauppoja ja päätyneet ehdottamaan, että Heino perustaisi kaupan Karrin ja Veeran kotikylään, jonka kauppa on juuri lopettanut toimintansa. Tähän Heino on vastannut *juu mää perusta semmose misä myydääm pelkkiä pannaaneita*. Tällä absurdilla ehdotuksella hän siirtää keskustelun ei-vakavaan moodiin. Banaanikauppa ja *banaani*-sanana murteellinen *pannaani*-muoto ovat poikien vanhoja yhteisiä vitsejä, joten he innostuvat muistelemaan muita saman aihepiirin juttuja.

(8) Pee niinkum pannaani (Sapu-190)

- 01 Heino: äijät istuu siinä tiskin takana sillai- mittään sanoe.
 02 Karri: eiku eik siinä pitänyj jottai- eiku mitä siä piti
 03 sannooj jottai sillo (.) aina kun [(--).
 04 Heino: [niinj kun ne >jokku
 05 tullee< kyssyy etä (.) [oŋks täälä teilä mittääm
 06 Veera: [annas mulleikki(-- --)
 07 Heino: myytävänä.
 08 Veera: noh.
 09 Heino: @pannaani@.
 10 N: hh [h h h h
 -> Karri: [h h juh hh nij ja s(h)ää soitit muuten=et(h) (.)
 12 s(h)inne ihme Sampsan iltasoitto silloj joskus
 13 [muistak sää
 14 Heino: [mh hö h
 15 Mika: hä [hä hä
 -> Karri: [t(h)oi s(h)oitti sinne .hh [.hh
 17 N: [h h h
 18 Karri: oli se Kllpailu [joku siä
 19 Heino: [nhh
 -> Veera: >mää muista mitä sää sanoit< ↓@täälä Veikko
 21 Huittisista@ ↓
 22 nhh
 23 Veera: pee [niinj kum pannaani,
 24 Mika: [HA H H h h h
 -> Veera: (sää soitit sinne),
 26 Heino: nnjj
 27 Karri: juu sit se kysy että ↓@mikä vaihto(ehto@ ↓
 28 Heino: <↓@pan[naani@ ↓>
 29 Karri: [<↓@pann(h)aani@ ↓> sit (sh)e oli (.) jaa pee

->	niin <u>kum</u> pannaani vai sit >tää oli<
31 Heino:	>juu<
32 Karri:	>juu<
33 Mika:	he he he he

Katkelmassa on kiinnostavaa vaihtelua toisen ja kolmannen persoonan viittausten välillä. Tarina Heinon pilapuhelusta alkaa toisessa persoonassa *sää soitit* (r. 11) ja kysymyksellä *muistak sää* (r. 13). Rivillä 16 Karri kuitenkin viittaa Heinoon pronomiinilla *toi* lausumassa ja näin asemoi itsensä muiden keskustelijoiden kanssa yhteiseen tiimiin tarkkailemaan tarinan päähenkilöä Heinoa. Seuraavat viittaukset Heinoon ovat taas toisessa persoonassa (r. 20 ja 25), kunnes rivillä 30 Karri referoi Heinoa *tää*-pronominia ja *olla*-verbiä käyttäen samanlaisessa kontekstissa kuin edellä esimerkissä 6. Karrin vuorossa yhtenä *tää*-pronominin esiintymisen syynä voi olla myös se, että sillä pidetään kertomuksen referentit, siis Heino ja puhelimeen vastannut radio-ohjelman juontaja, erillään – juontajaan nimittäin viitataan katkelmassa *se*-pronomiinilla (r. 27 *se kysy*, r. 29 *se oli*).

Toi-pronominin käyttö tällaisessa vitsailukontekstissa voidaan siis nähdä eräänlaisena ironisena joukon ulkopuolelle sulkemisena, teeskenneltynä kontrastina ja erimielisyytenä. Ironian perinteinen määritelmä on, että ironisessa lausumassa tavoitteena on välittää toisenlainen viesti kuin lausuman sananmukainen merkitys (Jorgensen–Miller–Sperber 1984, 112; Muikku–Werner 2012, 15–18). Ironiaa voidaan käyttää leikillisesti, ja se voi olla vastaanottajista hauskaa, mutta tällöinkin jokin viestin osista sisältää negatiivisen sanoman (Rahtu 2005, 287, 2006, 46–48). Lomakekyselyn vastauksista ilmenee, että satakuntalaiset puhujat ovat tietoisia siitä, että pronomiinilla *toi* viittaaminen läsnä olevaan henkilöön voi olla tönkeyttä ja epäkohteliasta. Tällöin heillä on mahdollisuus käyttää *toi*-pronominin osallistumiskehikkoa muovaavaa ominaisuutta hyödykseen myös ironisesti.

Ironinen, kiusoittelumielessä tapahtuva tiimiytyminen *toi*-pronominia käyttäen on nähtävissä myös toisessa samasta äänitteestä peräisin olevassa katkelmassa (esimerkki 9). Keskustelijoina ovat samat nuoret aikuiset kuin katkelmassa 8 Heinoa lukuun ottamatta, ja lisäksi tässä kohdin äänitettä paikalla on myös Karrin ja Veeran kolmivuotias tytär Sirkku. Katkelma alkaa tilanteesta, jossa Sirkku pyytää äitiään kertomaan hauskaista sattumuksesta.

(9) Torkkuherätys (Sapu-190)

01 Sirkku:	hei ni (.) äiti sanos se (.) muillev vähän (.) sanos
02	sitä (.) hassusti' (.) sanos se ku eh isi tahto että
03	sammutas se laitej ja äiti olis halunnu että älä sä- ää
04	en (t) sammutas sitä laitetta [joku ääni.
05 Veera:	[hh
06	hh h
07 Karri:	mm m
08 Veera:	mm m. .hh em mä <u>mu</u> ista enää mikä semmonej juttu oli.
09 Karri:	(en tiä).
10 Sirkku:	no semmone (.) <u>y</u> ällä (.) ni <u>n</u> ku että isi tahtoo että (.)

- 11 sammutetaan se tikittävä lai[te.
 12 Karri: [nin se oli äiti
 13 herätyskello.
 -> Veera: njaa ni [aamalla tul torkkuherätys (sit) toi rupes
 15 N: [hh h
 -> Veera: [huutaa @EI PISTÄS SE KIINNI EI SAAN [NUKUTTUA@
 17 N: [hh
 18 Mika: [he he he he
 19 N: [hi hi hi hi h
 20 Karri: [viirem minuutiv välein [torkku.
 21 Mika: [h h h h h
 22 Veera: kain nyk ku ei viittinyn nousta ylös.

Karri ja Veera eivät ensin käsitä, mitä sattumusta Sirkku tarkoittaa, mutta sitten Karri tunnistaa *tikittävän laitteen* herätyskelloksi. Veera kertoo, että *aamul tul torkkuherätys* (r. 14) ja viittaa Karriin lauseessa *sit toi rupes huutaa* (r. 14 ja 16), joka toimii johtolauseena kertomuksen huipennukselle eli Veeran ruikuttavaksi muutetulla äänellä tuotetulle referaatille. *Toi* luo tilanteessa kontrastia Veeran ja Karrin välille, ja referaatissa muutettu ääni sekä kärjistävä kerronta merkitsevät jutun ei-vakavaksi.

Koko äänitteessä Veera viittaa Karriin neljästi *toi*-pronominilla ja neljästi *se*-pronominilla vastaavanlaisissa kuvauksissa. Veeran ja Karrin esiintyminen pariskuntana on siis viittausten suhteen hyvin erilaista kuin edellä esimerkeissä 3 ja 4 puhuvien Kertun ja Ilpon. Tainion (2000) mukaan pariskuntapuheeseen kuuluu yhteisenä tiiminä esiintyminen ja yhdessä kertominen. Läsnaolijaan viittaavan *hän*-pronominin osallistumiskehikkoa muokkaavan tehtävän myötä se voisi olla odotuksenmukainen pariskuntien keskinäisissä viittauksissa, ja aineiston keski-ikäinen ja vanha pariskunta käyttävätkin *hän*-pronominia melko usein viitatessaan toisiinsa. Nuoren pariskunnan äänitteeseen tällaista käyttöä ei kuitenkaan ole tallentunut.

Siinä, että Veera käyttää kontrastoivaa pronominia muiden viittauksen kohdetta läsnäolijana kohtelevien pronominien sijasta, voi olla kyse tietynlaisesta pariskunnan yhteisestä ironisesta vitsistä. Nimittäin aineiston keruun yhteydessä käydyissä epämuodollisissa keskusteluissa on ilmennyt sellainen kaakkoissatakuntalaisten puhujien käsitys, että heidän murteessaan *toi*-pronominilla viitataan henkilöistä usein nimenomaan läsnä olevaan omaan puolisoon. Lomakekyselyn vastauksiin tai äänitettyihin keskusteluihin näitä kommentteja ei kuitenkaan ole tallentunut, eikä aineiston keski-ikäisen ja vanhan pariskunnan keskusteluissa esiinny läsnä olevaan puolisoon viittaavia *toi*-pronomeja. Tätä *meijän toi* -ilmauksellakin kuvattua ilmiötä pidetään tylynä kielenkäyttönä, mutta yhteisen taustan myötä sitä lienee mahdollista käyttää ironisesti päinvastaisessa merkityksessä.

Seppäsen (1998, 86–87) esittämien esimerkkien joukossa on yksi mahdollisesti ironiseksi tulkittava toisen puolesta puhuva *hän*. Myös Lauryn (1997, 69–70) aineistossa nuorten henkilöiden välisessä keskustelussa yksi osallistujista suljetaan keskustelun ulkopuolelle ja tarkkailun kohteeksi nimenomaan *hän*-pronominia käyttäen. Satakuntalaisaineiston keskusteluissa poissa puhetilanteesta olevaan voidaan viitata ironisesti

eläytyvällä *hän*-pronominilla, ja monet kielenkäyttäjät tunnistavat *hän*-pronominin käytön negatiivisissa yhteyksissä (Priiki 2014a). Toisin kuin poissa puhetilanteesta oleviin henkilöihin, läsnäolijoihin ei aineistossa kuitenkaan viitata ironisilla *hän*-pronomineilla, vaan kaikki läsnäolijaan viittaavat 130 *hän*-pronominia esiintyvät vakavasti otettaviksi tarkoitetuissa vuoroissa. Omista sosiaalisista verkostoistani tekemissäni arkisissa havainnoissakaan en ole huomannut läsnäolijaan viittaavia *hän*-pronomineja esiintyvän satakuntalaispuhujilla vitsailevissa yhteyksissä.

Läsnäolijaan viittaava *hän*-pronomini kuuluu siis aineistossa vakavaan puheeseen. Ei-vakavassa puheessa puolestaan voidaan käyttää *tää*- ja etenkin *toi*-pronominin ohella myös *se*-pronominia. *Se*-pronominia käytetään vitsailuun siten, että yhtä keskustelijaa tarkkaillaan ikään kuin hän ei olisikaan paikalla, kuten esimerkissä 10, joka on samasta nuorten puhujien äänitteestä kuin esimerkit 8 ja 9 edellä. Samanlainen *se*-pronominin läsnäolijaan viittaava käyttötapahan näkyy myös vanhan pariskunnan Ilpon ja Kertun keskustelusta olevassa esimerkissä 4 edellä.

Esimerkissä 10 puhutaan horoskooppimerkeistä ja siitä, mikä kukin on kiinalaiselta horoskoopiltaan. Veera kertoo merkkinsä olevan vuohi, mistä Mika saa aiheen vitsailla *sen oot näkönenki* (r. 3). Tästä alkaa ironisesti liioiteltu näytelmä Veeran suuttumisesta.

(10) Nyt se on katkera (Sapu-190)

- 01 Veera: em mä muist olik se rotta mää oon=ainakiv vuahi.
 02 Karri: vh hh
 03 Veera: h h
 04 Mika: h <senn=oot näkö:[neŋk(h)i> hh h h
 05 Veera: [<ei: juma:>
 06 Karri: [(vuahi)
 07 Veera: (sä) oot [@yps@.
 08 Mika: [ä ä niih [ohoh?
 09 N: [mää en tiäkkää [mikä mää oo.
 10 Veera: [ää hä
 -> Veera: o:le:s sinä herkkä kalat siinä hiljaa toi ruppee itkeen
 12 [(kun)
 13 N: [.hh .hh
 14 Mika: herkkä kala,
 -> Veera: nii(i, [toi paha neitsyt] sano ilkeesti .nhh
 16 Mika: [em mä kauhee herkkä]
 17 Veera: [↑ mhyhyh .nhh h h h
 18 Karri: [<(jaa)> kyä semmosilla [(-) ainaki
 19 Mika: [em mää ikke.
 20 [muut ku [joskus.
 21 Karri: [iha sama
 22 Veera: [ni.
 23 Karri: semmoset merkit.
 24 (.)

- 25 Veera: .hh vai oonkh mäa vuaheen näköne [mhii hä.
 26 Mika: [(mh h)
 27 Veera: [ei os sitte vuahekska ennen sanottu.
 28 Mika: [(h h h h h h h h)
 29 Karri: (kyä semmoset merkit ihan sama).
 30 Veera: ke:rtä ↑ se on ensimmäinenki tää aina muistetaan kylä,
 31 Mika: mm?
 32 Veera: nyv viälä (.) [(ja pit-) pitkää
 33 Mika: [onneks Veera ymmärtää huumorii vähä o-
 34 Veera: h h hhhhh .hh [hhhh .hh
 -> Mika: [nyt se on katkera [s(h)eur(h)aavav vuade.
 36 N: [hh h h h h
 37 Karri: juu(u).
 -> Veera: h h h .hh @saa::keli@ se sano mua
 39 Mika: mm.
 40 Veera: vuaheks
 41 Karri: .hhoo::
 42 Veera: kakstuhatykstoista kahreskymmenesyhreksäs päivä. ym.
 43 Mika: älä merkkeam mihinikä.
 44 Veera: ee.

Katkelman 10 alkupuolella näkyy, kuinka toisessa persoonassa osoitetut puhuttelut muuttavat vuorottelun vain Veeran ja Mikan väliseksi. Karri ja äänittäjä eivät muutamista yrityksistä kehitellä horoskooppiaihetta eteenpäin (r. 9 ja 18) huolimatta pääse keskusteluun mukaan. Veera luo vastakkainasettelua ensin rivillä 11 viittaamalla Mikaan *toi*-pronominilla, samoin *toi* esiintyy substantiivilausekkeen määrittäneä Veeran vuorossa rivillä 15, jossa hän asettaa Mikan suuhun lausuman *toi paha neitsyt sano ilkeesti*. Riviltä 33 alkaa jakso, jossa Mika vaihtaa Veeran kohdistuvan viittaustavan toisesta persoonasta nimeen ja *se*-pronominiin. Nimiä on perinteisesti pidetty uuden referentin esittelemisen keinoina (Seppänen 1998, 97), mutta tässä sellaisesta ei ole kyse. Sen sijaan kolmaspersoonaisilla viittauksilla muutetaan osallistumiskehikko kaikkien keskustelijoiden, ei vain Veeran ja Mikan, väliseksi, ja Mika ohjaa muiden huomion Veeraan. Se, että osallistumiskehikkoon kuuluvat nyt taas myös Karri ja äänittäjä, näkyy siitä, että nämäkin osallistuvat: Karri *juu*-vahvistuksella (r. 37) ja äänittäjä naurulla. Myös Veera viittaa Mikaan *se*-pronominilla rivillä 38.

Edellä esitetty aineiston analyysi osoittaa, että kolmaspersoonaisen henkilöviitteisten pronominien käyttö läsnäolijaan viitattaessa on yhteydessä siihen, käydäänkö keskustelua vakavassa vai ei-vakavassa moodissa. Vakavan puheen pronominiksi osoittautuu *hän*, kun taas demonstratiivipronomineja voidaan käyttää myös leikittelevässä kielessä. Demonstratiivipronomineista etenkin läsnäolijaan viittaava *toi* esiintyy kiusoittelevissa. Puhujat ovat tietoisia läsnäolijaan viittaavan *toi*-pronominin epäkohteliaisuudesta, joka muodostuu sen kontrastoivasta ja osoittavasta merkityksestä. Tätä ominaisuutta he hyödyntävät myös ironisesti osallistumiskehikon muokkaamiseen. Samoin pronominia *se*

käytetään aineistossa ironisesti sulkemassa keskustelun osallistuja osallistumiskehikon ulkopuolelle, kun taas monissa konteksteissa *se*-pronominin kanssa yhtä anaforista *hän*-pronominia ei tässä aineistossa käytetä samalla tavalla.

Pohdintaa

Olen tässä artikkelissa tarkastellut laadullisesti pronominien *hän*, *tää* ja *toi* esiintymiä kaakkoissatakuntalaisessa keskusteluaineistossa puhumista ilmaisevien verbien subjekteina. Aiheen rajauksen taustalla on määrällinen havainto siitä, että viittauksissa läsnäolijaan kolmaspersoonaisen subjektipronominien predikaatteina esiintyy enemmän puhumista ilmaisevia verbejä kuin viittauksissa poissaolijaan. Pronominien joukosta erottuu tässä yhteydessä etenkin pronomini *hän*, jota satakuntalaisaineistossa käytetään läsnäolijaan viittaavana selvästi enemmän kuin aiempien läsnäolijaan kohdistuvia kolmaspersoonaisia tarkastelleiden tutkimusten aineistoissa. Kaikki nyt päähuomion kohteena olevat pronomininit, *hän*, *tää* ja *toi*, ovat suhteellisesti yleisempiä läsnäolijaan kohdistuvissa viittauksissa kuin silloin, kun referentti ei ole läsnä. Jälkimmäisissä tapauksissa valtaosa viittauksista tehdään *se*-pronominia käyttäen (Priiki 2014b).

Referointi ei läsnäolijaan viitattaessa ole samalla tavalla olennainen kertomuksen kuljettamisen keino kuin poissa puhetilanteesta olevista henkilöistä puhuttaessa. Tästä kertoo jo *se*, että läsnäolijaan viitattaessa pronomineista selvästi harvempi on logoforisessa asemassa. Silloin kun toinen keskustelija kertoo, mitä toinen osallistuja on sanonut, referoinnilla on usein muu tehtävä kuin varsinainen kertomuksen kuljettaminen. Läsnäolijaan viittaavalla pronominilla ja puhumisverbillä korjataan väärinkäsityksiä ja tarjotaan täsmennyksiä ja selityksiä. Väärinkäsitysten ja korjausten tutkimuksessa päähuomio on ollut itsekorjauksissa ja vastaanottajan aloittamissa korjauksissa, jotka yleensä ovat kysymyksiä (Kitzinger 2013). Vuorovaikutuksen ongelmaan voi kuitenkin monenkeskisessä keskustelussa puuttua toisen osallistujan puolesta referoimalla tätä kolmannessa persoonassa. Tässä aineistossa näissä konteksteissa pronomininä on usein *hän*.

Keskustelukatkelmien analyysin perusteella satakuntalaisten puheessa läsnäolijaan viittaavana *hän*-pronomini kuuluu vakavaan puheeseen, ei leikittelevään tai kiusoittelevaan moodiin. Vaikka aineistossa esiintyy läsnäolijaan viittaavana paljon *hän*-pronomineja ja verrattain paljon läsnä olevan henkilön kiusoittelevia, joiden yhteydessä esiintyy kolmaspersoonaisia pronomini viittauksia, yhdessäkään tapauksessa vitsailevan tai kiusoittelevan viittauksen pronomininä ei ole *hän*. Aineiston rajallisuuden vuoksi varmoja tietoja pronominin esiintymisen rajoituksista ei voi esittää, mutta tarkasteltujen esiintymien perusteella voidaan nähdä viitteitä siitä, että silloin kun *olla*-verbiä käytetään ilmaisemassa puhumista, subjektiksi ei sovi *hän*. Puhumista ilmaiseva *olla*-verbi on etenkin nuorten kielessä yleinen kaikissa persoonissa, mutta *hän*-pronomini ei esiinny sen subjektina aineistossa kertaakaan.

Kun puhumisverbin subjektina on läsnäolijaan viittaava *tää* tai *toi*, konteksti on vitsaileva tai kiusoitteleva. Kun keskustelua käydään ei-vakavassa moodissa mutta referenttiä

kohdellaan keskustelun osallistujana, pronomininä on aineistossa *tää*. Ei-vakavassa moodissa pronominia *toi* puolestaan voidaan käyttää ironisesti tuttujen keskustelijoiden kesken. Pronomini *toi* luo kontrastia referentin ja muiden keskustelijoiden – erityisesti puhujan – välille, ja kohtelee täten referenttiä keskustelusta ulkopuolisena, mikä voi tehdä lausumasta epäkohteliaan. Kielenkäyttäjät vaikuttavat olevan tietoisia tästä epäkohteliaisuudesta, ja he pystyvät käyttämään sitä ironian resurssina läsnäolijan kiusoittelussa.

Lähteet

Aineslähteet

Lomakekyselyn vastaukset. Tekijän hallussa.

Satakuntalaisuus puheessa (Sapu) hankkeen äänitteet 154, 155, 157, 159, 161, 163, 164, 165, 167, 187, 188, 190, 202, 209, 210, 211, 222, 223 ja 224. Lauseopin arkiston kokoelmat. Turun yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitos, suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kiellentutkimus.

Tutkimuskirjallisuus

- BOCKGÅRD, GUSTAV – NILSSON, JENNY 2011: Dialektologi möter interaktionsforskning. En introduction till interaktionell dialektologi. GUSTAV BOCKGÅRD ja JENNY NILSSON (toim.): *Interaktionell dialektologi*, 7–50. Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
- DREW, PAUL 1987: Po-faced receipts of teases. *Linguistics* 25, 219–253.
- ETELÄMÄKI, MARJA 2006: *Toiminta ja tarkoite. Tutkimus suomen pronomininistä* tämä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- GOFFMAN, ERWING 1981: *Forms of talk*. Basil Blackwell, Oxford.
- GOODWIN, CHARLES – GOODWIN, MARJORIE HARNESS 1990: Context, activity and participation. P. AUER ja A. DI LUZO (toim.): *The contextualization of language*, 77–99. John Benjamins, Amsterdam.
- GÜNTHNER, SUSANNE 2008: The construction of otherness in reported dialogues as a resource for identity work. PETER AUER (toim.): *Language, power and social process. Style and social identities. Alternate approaches to linguistic heterogeneity*, 419–443. Mouton de Gruyter, Berlin.
- HAAKANA, MARKKU 1996: Huumori ja vakava keskustelun kategorioina. AULI HAKULINEN (toim.): *Suomalaisen keskustelun keinoja II*. Kieli 10, 141–172. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 2005: Sanottua, ajateltua ja melkein sanottua. Puheen ja ajatusten referointi valituskertomuksessa. MARKKU HAAKANA ja JYRKI KALLIOKOSKI (toim.): *Referointi ja moniäänisyys*, 114–149. Tietolipas 206. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HAAKANA, MARKKU – KURHILA, SALLA 2009: Other-correction in everyday interaction: Some comparative aspects. MARKKU HAAKANA, MINNA LAAKSO ja JAN LINDSTRÖM (toim.): *Talk in interaction. Comparative dimensions*, 152–179. Studia Fennica Linguistica. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HAAKANA, MARKKU – VISAPÄÄ, LAURA 2014: *Eiku* – korjauksen partikkeli? *Virittäjä* 118, 41–71.
- HERLIN, ILONA 1998: *Suomen kun*. SKST 712. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- JORGENSEN, JULIA – MILLER, GEORGE A. – SPERBER, DAN 1984: Test of the Mention Theory of Irony. *Journal of Experimental Psychology. General*. Vol. 113, No 1, 121–126.
- KAJANNE, MILLA 1996: Kertomus, referointi ja kerronnan valta. AULI HAKULINEN (toim.): *Suomalaisen keskustelun keinoja II*. Kieli 10, s. 207–242. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- KITZINGER, CELIA 2013: Repair. JACK SIDNELL ja TANYA STIVERS (toim.): *The Handbook of Conversation Analysis*, 229–256. Wiley-Blackwell, Chichester.
- KURKI, TOMMI – SIITONEN, KIRSTI 2014: 2000-luvun hanke Satakunnan puhutusta kielestä – Pronominit ja sananrajat nykyataakuntalaisen puheen ilmentäjinä. SUVI HEIKKINEN (toim.): *Virtaa läpi vaiheidon. Kokemäenjoki Satakunnan historiassa*. Satakunnan Historiallinen Seura ry, Harjavalta.

- LAITINEN, LEA 2005: *Hän*, the third speech act pronoun in Finnish. RITVA LAURY (toim.): *Minimal reference: the use of pronouns in Finnish and Estonian discourse*, 75–106. Studia Fennica Linguistica. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LAPPALAINEN, HANNA 2001: Variaationtutkimuksen ja keskusteluanalyysin näkökulmat toisiaan täydentämässä. MIA HALONEN ja SARA ROUTARINNE (toim.): *Keskusteluanalyysin näkymiä*. Kieli 13, 155–184. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 2010: *Hän vai se, he vai ne?* Pronominivariaatio ja normien ristivetö. HANNA LAPPALAINEN, MARJA-LEENA SORJONEN ja MARIA VILKUNA (toim.): *Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan*, 279–324. SKST 1262.
- LAURY, RITVA 1997: *Demonstratives in Interaction. The emergence of a definite article in Finnish. Studies in Discourse and Grammar*. John Benjamins, Amsterdam.
- MUIKKU-WERNER PIRKKO 2012: *Ilkeilyn kahdet kasvot*. Vastapaino, Tampere.
- PRIIKI, KATRI 2011: Läsnaolo, tuttuus, tulkinta ja sävy. Ihmisviitteinen *hän* ja sen tehtävät Harjavallan, Kokemäen ja Huittisten nykypuhekielessä. Pro gradu -tutkielma. Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus, Turun yliopisto. Saatavissa: <http://www.doria.fi/handle/10024/73934>
- 2012: Läsnaolijaan viittaava *hän* Harjavallan, Kokemäen ja Huittisten nykypuhekielessä. *Sananjalka* 54, 30–49.
- 2014a: Antagonistin äänellä. *Hän*-pronominin käyttö valituskertomuksessa. *Virittäjä* 118, 194–220.
- 2014b: Kaakkois-Satakunnan henkilöviitteiset *hän, se, tää* ja *toi* subjekteina. *Sananjalka* 56, 86–107.
- 2015: *Se oli iha hullu se hammaslääkäri*. Kaakkois-Satakunnan henkilöviitteiset *se, hän, tää* ja *toi* eteenpäin lohkeavan konstruktion osina ja ensimmäintoina. *Puhe ja kieli* 35:2, 47–71. Saatavissa: <http://ojs.tsv.fi/index.php/pk/article/view/51353/15778>
- arvioitava: Kuka puhuu ja kenestä? Pronominien *hän, se, tää* ja *toi* henkilöreferentit. [Artikkelikäsikirjoitus.]
- RAHTU, TOINI 2005: Vilin pilkka. Erään haastattelun ääniä. MARKKU HAAKANA ja JYRKI KALLIOKOSKI (toim.): *Referointi ja moniäänisyys*, 282–335. Tietolipas 206. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2006: *Sekä että. Ironia koherenssina ja inkoherenssina*. SKST 1096. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SCHEGLOFF, EMANUEL A. – JEFFERSON, GAIL – SACKS, HARVEY 1977: The preference for self-correction in the organization of repair in conversation. *Language* 53, 361–382.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1997: Suomen perfektin merkityksestä keskusteluaineiston valossa. *Virittäjä* 101, 2–26.
- 1998: *Läsnaolon pronominit*. Tämä, tuo, se ja hän viittaamassa keskustelun osallistujaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SIITONEN, KIRSTI 2008: Sävypronomini *hän*. *Sananjalka* 50, 87–109.
- SORJONEN, MARJA-LEENA 2001: *Responding in Conversation. A study of response particles in Finnish*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia.
- TAINIO, LIISA 2000: Pariskuntapuhe ja kokemusten rajat. *Virittäjä* 104, 23–45.
- VILPPULA, MATTI 1989: Havaintoja *hän-* ja *he-*pronominien käytöstä suomen murteissa. *Virittäjä* 93, 389–400.
- VISK = AULI HAKULINEN, MARIA VILKUNA, RIITTA KORHONEN, VESA KOIVISTO, TARJA RIITTA HEINONEN ja IRJA ALHO: *Iso suomen kieliooppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Verkkoversio, viitattu 25.6.2015. Saatavissa: <http://scripta.kotus.fi/visk>
- YLIKAHRI, KRISTIINA 1996: Referoinnin laajentumat Siikaisten murteessa. *Virittäjä* 100, 182–203.

KATRI PRIIKI: Repairing and teasing. Pronouns hän 'he/she', tää 'this' and toi 'that' referring to a co-participant as a subject of a speech act verb

The article qualitatively examines the use of third-person pronouns in informal, colloquial Finnish. The study focuses on a very specific context of their use: pronouns as a subject of speech act verbs that refer to a person present in the conversational situation. The aim is to complement previous studies on third-person references to a co-participant by showing that variation in pronouns may be connected to serious and humorous aspects of a conversation.

First, the study shows that, when referring to a co-participant, third-person pronouns get a speech act verb as a predicate more often than when the referent is not present. When the predicates of speech act verbs are examined, it is found that the pronoun *hän* ('he/she') occurs in this position more often than when referring to a nonpresent person. The question that follows is: what kinds of conversational contexts are found behind these quantitative observations?

The analysis of interaction shows that in the data, *hän* only occurs when the conversation is serious. Used with a speech act predicate, it occurs in repairs, when a participant of a conversation corrects a misunderstanding on behalf of another speaker. When the subject pronoun is *tää* ('this') or *toi* ('that'), the conversation is often humorous. Previous studies have noted that *toi* is used in a conversation to form groups and seclude the referent outside of the speaker's group. The present article proposes that this feature of *toi* may also be used ironically as a means of expressing humour and closeness. The observations made from conversational data are compared to data from a folk linguistic questionnaire, where speakers with no knowledge of linguistics prove to be aware of this kind of pronoun usage.

Katri Priiki
katri.priiki@utu.fi
Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus
20014 Turun yliopisto